

Рищенко Л.В.

ПОЕТИКА УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ПЕРВОМАЙЩИНИ (ЛЕГЕНДИ ТА ПЕРЕКАЗИ)

Серед багатьох скарбів усної народної творчості українського народу особливе місце посідають легенди і перекази. Це оповіді дідів – прадідів про події давніх часів, оповиті таємничістю, казковістю, фантастичністю. В них уславлення і поетизація захисників рідної землі, частіше всього козаків, які своєю хоробрістю і відвагою, силою волі і мужності, витривалості у походах, любові до рідного краю можуть зрівнятися з героями давньогрецького епосу. У цих творах чимало такого, що не підтверджується документами, а є умілим поетичним вимислом. Проте їх значення у вивченні власної історії аніскільки не зменшується, оскільки вони віддзеркалюють події, які мали, безперечно, місце у багатовіковій героїчній історії українського народу.

Нове бачення історії свого народу, його героїчних і трагічних сторінок, філософія мислення в добу державотворчих процесів на зламі століть і тисячоліть, передбачають нові підходи до ґрунтовного вивчення народнопоетичної творчості. Саме в них і закладена генетична пам'ять народу – наше національне коріння, яке дає свою животворну енергію всім, хто прагне зрозуміти початки свого роду-племени, усвідомити свою національну приналежність і самобутність, врешті-решт, людську сутність у вимірі простору і часу.

Саме тому звернення сьогодні до вивчення усної народної творчості в регіональному аспекті було б своєчасним. Та, на жаль, недостатня кількість наукових розвідок та методичної літератури відповідного спрямування нерідко стають на заваді. Цим і зумовлена актуальність запропонованого дослідження, у якому увагу акцентовано на розгляді основної тематики та образів-символів легенд і переказів, пов'язаних із сучасною територією Первомайщини.

На думку О.Ф.Ковальової, жанри української народної оповідальної прози настільки споріднені між собою за формою і стилем, а також об'єктом зображення, що часто віднести їх до певного жанру буває складно [3]. Саме через це сучасні дослідники нерідко розходяться у поглядах на жанри.

За визначенням В.Давидюка, легенда – це народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою; характерними рисами легенд є фантастичність, ознака давнього часу, локальна прикріпленість зображуваних подій, яка має лише формальний характер, можлива наявність надприродних персонажів або перенесення їхніх властивостей на реальних осіб, що почасти і є основою фантастичності [2].

Переказ – більш або менш вірогідна розповідь про минуле, розповідь, яку передають звичайно в усній формі.

Критерієм віднесення фольклорних прозових творів до жанру легенд або жанру переказів є ступінь достовірності, характер відношення до дійсності, питома вага істинного, реального, можливого, чи, навпаки, вигаданого, фантастичного й неймовірного. Перше є визначальним для переказів, друге – для легенд [2].

Бурхливі події XVI-XVIII ст. народили в Україні велику кількість зразків народної оповідальної прози аналізованих жанрів, особливо пов'язаних із козащиною.

Далеко за межами Миколаївської області лине слава про мальовничу природу Первомайщини, про її дивовижні скелі та пороги. Не відмовляють собі у задоволенні зупинитися тут на декілька хвилин й автотуристи, щоб помилуватися незвичайними прекрасними краєвидами славнозвісної Мигії, кожна скеля якої має назву, пов'язану з давньою історією краю; кожен острів на Південному Бузі побіля якої має свою легенду. Серед таких легенд можна назвати легенди «Турецька ступа», «Мигіївський Мамай», «Скеля Пугач», «Пугачева скеля», «Стогнутий камінь».

Тихо-тихо, не порушуючи спокою доквілля, несе свої води до Південного Бугу невеличка річечка. Якщо піти вгору по течії, то через деякий час може здатися, що потрапив у досі незвіданий край. З обох боків річку затискають дивовижні гранітні скелі. Мандруючи, натрапляємо на великий-похилий плоский камінь, у якому розмістилася велика воронка із гладенькими стінами та дном. Від старожилів чуємо давню легенду про турецьку «ступу» - заглиблення у великому камені, яке використали турки для приготування чарівної каші (куліша) за «чародійним» козацьким рецептом, щоб перемагти у двобої з козаками. Та не допомагає і це – козацький богатир перемагає турка і все вороже військо змушене полишити цю землю. «А камінь той із діркою так з тих пір і зветься «Турецькою ступою» [8].

Стрімко здіймаються до самого неба гранітні скелі. Не одне тисячоліття вони спостерігають за життям на землі. Багато бачили на своєму віку. І, мабуть, багато сумних та веселих історій, чужих таємниць розповіли б нам, якби уміли говорити.

Легенди «Скеля Пугач» та «Пугачева скеля» [3] – це два варіанти розповіді про козаків як людей героїчного духу, що жертвують власним життям у священній боротьбі з іноземними поневолювачами. І хоча тексти легенди розділені поколіннями в часовому вимірі, але кожен із них прославляє козаків, зображує їх в героїко-романтичному плані. Провідним мотивом виступає «прекрасний трагізм». Не зважаючи на драматизм сюжетів, обидва варіанти легенди про Пугачеву скелю вражають оптимізмом [3].

За свою красу територію побіля сучасного села Мигія сьогодні називають Українською Швейцарією. Ця неофіційна назва краю вживається лише як порівняння, як поетичний образ. Але не менше, ніж природа, прикрашає цю територію народна легенда. Так, легенда «Стогнутий камінь» розповідає, як ще декілька десятків років тому на березі острова, що розташований на Південному Бузі між селами Мигія та Грушівка, лежав великий камінь. Ночами він стогнав. З часом річкова вода розмила берег, пробила протоку і камінь зник. Та легенда про те, як в першій половині XIII ст. загін військ хана Батия зупинився на відпочинок на

лісистому острові, що був схожий на величезний букет, затиснутий між скелястим берегом, збереглась. Три дні йшов банкет. А розташувався загін на настилі, покладеному на полонених... Довгі віки йшов поголод про те, що камінь на острові стогне ночами. І тільки коли Буг потопив камінь, люди почали забувати про древно пам'ятку.

Особливо оповиті легендами в історії краю Мигійсько-Гардівські пороги. Саме з ними пов'язана унікальна легенда-переказ про козака Мамаю, народжена за часів Гайдамаччини. Під Мигією й зараз люди знають острів Козака Мамаю, на якому у XVIII ст., як стверджує народ, зимували гайдамаки на чолі з козаком Мамаєм. Поляки стражили його, але на місце став новий козак, теж назвавшись Мамаєм. Так і тривало, доки не пішла в люди легенда про безсмертного козака, якого не бере ні куля, ані шабля, який назавжди залишився у людській свідомості нездоланим захисником українського народу, символом вічності й незнищенності, мужності й непереможності, величі духу нашої нації («Мигіївський Мамай»)[1].

Сучасний Первомайськ офіційною датою свого заснування вважає 6 липня 1918 р., виник у результаті об'єднання трьох населених пунктів: Ольвіополя (Орлик), Богополя і Голти. У назвах цих населених пунктів відбито їх складну історію.

З 1569 р. територією між Південним Бугом, Синюхою і Кодимою володіла Польща, правобережжям Бугу – кримські татари, а лівобережжям – запорозькі козаки. Саме з історичними особливостями розвитку краю і можна пов'язати тематичне та ідейне спрямування фольклорних творів і, зокрема, легенд та переказів.

Понад Бугом між селом Грушівка і містом Первомайськ стояла стрімка висока скеля. Звали її «Трійця». За такою назвою і сьогодні існує на Первомайщині легенда про те, як з Голти по березі у бік сучасної Грушівки вийшов загін турків. Назад поверталися з багатою здобиччю, серед якої три полонені дівчини. Та не довели живу здобич турки до Голти – за непокору прикували залізними ланцюгами дівчат до величезного каменя, який і сьогодні називають «Трійцею»[6].

Якщо подивимося на карту Первомайщини, то побачимо, що вгорі проти течії Бугу недалеко від міста розташовані два села, що лежать одне проти одного по обидва боки берега річки. По лівий бік Бугу розташоване село Брід, по правий – село Тернувате. Згідно з людською пам'яттю, саме через брід у цьому місці навесні 1648 року переправлявся Богдан Хмельницький зі своїм сином Тимошем. Переправившись через Буг біля села Тернувате, біля скелі він передав свого сина як заручника ханським посланникам. В пам'ять про цю подію козак Гордій Тернуватий лишив на скелі знак у вигляді підкови, котра символізує козацьке щастя, та шаблі – символу захисту. З цієї пори скеля біля села Тернувате зберігається як Богданова (легенда «Козацьке щастя»)[7].

Відомо, що гайдамацький рух під проводом Максима Залізняка набув у 1748 році достатнього розмаху. Історично доведено, що найбільша активність гайдамацьких загонів припадає на червень-липень 1768 року; діяли вони у межиріччі Синюхи та Кодими.

Людська пам'ять зберігає ті події, пов'язані з гайдамацьким рухом у цій місцевості, зображує їх у формі легенди. Саме з ними пов'язана назва села Первомайського району Романова Балка (легенда «Крапля»)[4].

Легенда «Куди поділася церква» розповідає про події XVI-XVII століття, коли козаки за одну ніч розібрали дерев'яну церкву на території турків – Голти – і склали її на Ольвіополі.[3]

Неодноразово події у легендах і переказах Первомайщини пов'язані з річкою Синюхою – окрасою краю. Етимологія назви «прозора» – від синюватого кольору води, що підтверджується і турецькою назвою Гек-су (Синя вода), яка скоріш за все була перекладом з української мови на турецьку.

Але в народній уяві Синюха поставала як молода дівчина в блакитно-серпанковому вбранні, що оберігала стомлених козаків на своїх берегах від підступного ворога, вказувала їм шлях через воду, підтримувала їх дух («Про Синюху – козацьку берегиню»)[5].

Останнім часом легенди та перекази все більше стають предметом уваги збирачів і часто потрапляють на сторінки місцевих періодичних видань.

У 1999 році в Миколаєві вийшла з друку робота Леоніда Ржепецького «На джерело дивлюсь...»; у 2001 – навчальний посібник «Козацькі поселення на Миколаївщині: Історія та легенди»; у 2006 – неоціненне для мешканців Миколаївської області та і загалом усього нашого народу дослідження О.Ф.Ковальнової «Українська народна творчість Південного Прибужжя». Але, на жаль, цього недостатньо для досконалого вивчення фольклору рідного краю. Тому й залишається актуальним питання дослідження усної народної творчості різних регіонів України і, зокрема, Первомайщини.

Джерела та література

1. Бойченко В. З історії словесності Південного Прибужжя. – М., 2005
2. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенди, казки): еволюція епічних традицій. – К., 1997. – С. 58.
3. Ковальова О.Ф. Усна народна творчість Південного Прибужжя. – М., 2006. – 527 с.
4. «Крапля»//Інформаційний бюлетень регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя». – 2002. – №1.
5. Лисогурська Л. Про Синюху-козацьку берегиню // Прибузький вісник. – 2004. – 23 листопада.
6. Легенди рідного краю // Прибузький вісник. – 2004. – 25 вересня.
7. Ржепецький Л.А. На джерело дивлюсь... – М., 1999. – 127 с.
8. Турецька ступа // Прибузький вісник. – 2005. – 15 вересня.
9. Чижова Л. Із глибини народної криниці: (легенди, казки та перекази рідного краю). – М., 2003. – 124 с.